

Jog

történeti szemle

2007
KÜLÖNSZÁM

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A honfoglalás politikai
szimbolikája

Állami ceremóniák és rítu-
sok a dualizmus korában

Ünnepek Magyarországon
a szovjet típusú diktatúra
korában

Fejezetek az „árpádsávos”
zászló és lobogó
történetéből

Zászlógyalázási per (1956)

A börtönépületek üzenete

Az eskütétel sajátos
módjai a középkori
Magyarországon

Jogi néprajzi, jogi kultúr-
történeti adatok az
áldomáshoz

Jelkép és valóság: esküdt-
szék a mérlegen

JUSTITIÁTÓL A BÍRÓI PÁLCÁIG

(Jogi kultúra, processzusok, rituálék
és szimbólumok)

JUSTITIA

BEVEZETÉS	1
JOGI KULTÚRA – JOGI TRADÍCIÓK	
JANY János: Szimbólumok a keleti jogi kultúrákban.....	2
KAJTÁR István: Állami ceremóniák és ritusok a dualizmus korában.....	5
KARÁCSONY András: Az idő problémája a jogi szimbólumkutatás összefüggésében.....	15
NAGY Janka Teodóra: Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz.....	18
A HATALOM SZIMBOLIKÁJA	
BERTÉNYI Iván: A vörös-ezüst sávozat és Aragónia.....	23
DÉCSEY Sándor: Zászlógyalázási per (1956).....	28
FÖGLEIN Gizella: A nemzetiségi érdekképviseleti szervezetek megalakulása és elnevezésük szimbolikája Magyarországon a második világháború után (1945–1955).....	34
HORVÁTH Attila: A hatalom ünnepe – az ünnep hatalma. Ünnepek Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában.....	42
PANDULA Attila: Fejezetek az „árpádsávos” zászló és lobogó történetéből.....	49
SUBA János: Az állam szuverenitásának jelképe a földrajzi térben: az államhatár határjelei.....	55
SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: A honfoglalás politikai szimbolikája.....	63
SZIGETI Magdolna: Hatalmi berendezkedés és hatalmi szimbólumok a Német Demokratikus Köztársaságban.....	72
VARGA Norbert: Az Osztrák–Magyar Monarchia középcímere.....	88
VITEK Gábor: A területiális szimbólumhasználat jogi háttere Magyarországon.....	97
VÖLGYESI Levente: A városok hatalmi szimbolikája.....	104
A JOG JELKÉPEI ÉS PROCESSZUSAI	
BALOGH Judit: Fattyak a magyar jogtörténetben.....	108
BATÓ Szilvia: „Próbált nőszemélyek” (Magzatelhajtással vádolt nők a reformkori Békés vármegyében).....	114
BÉLI Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon.....	120
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Adalékok a középkori magánjog szimbólumaihoz és rituáléihoz.....	130
HOMOKI-NAGY Mária: A beiktatás.....	136
KABÓDI Csaba: A börtön jelképes funkciói.....	141
MEZEY Barna: A börtönépületek üzenete (A szabadságvesztés-büntetés funkcióinak szimbolikus kifejeződése a büntetés-végrehajtási architektúra kezdetein).....	169
NÓTÁRI Tamás: Kora középkori missziós politika és okirathasználat (Ingo lakomája és levele – egy legenda keletkezése és továbbélése).....	179
PAP András László: Jelpép és valóság: esküdtszék a mérlegen.....	186
P. SZABÓ Béla: A hétszemélyes tábla ülészakának megnyitásával kapcsolatos ceremónia a 18. század második felében.....	198
SCHWEITZER Gábor: A peleskei nótáriustól a falu jegyzőjéig. A nótáriusok, prókátorok és táblabírák ábrázolása a magyar irodalomban (1790–1848).....	205
E számunk szerzői	215

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Justitia

(Metszet Raffaello Santinak a vatikáni Stanza della Segnatura-ban lévő freskója nyomán)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztő bizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena),

Dr. Srdan Sarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László

A szerkesztőség címe: 1063 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: Nyír-Print Kft., 4492 Újfehértó, Radnóti u. 2.

⁶¹ „planmäßiger Aufbau des Sozialismus und die Notwendigkeit einer Verschärfung des Klassenkampfes” (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 75. p.)

⁶² Das Gesetz „zum Schutze des Friedens” (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 76. p.)

⁶³ Brandenburg, Sachsen, Thüringen, Sachsen-Anhalt, Mecklenburg

⁶⁴ Ministerium für Saatssicherheit („Stasi”) = Állambiztonsági Minisztérium

⁶⁵ „Schild und Schwert der Partei” (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 79. p.)

⁶⁶ Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 79. p.

⁶⁷ Az 1954. november 16-án elfogadott, a Minisztertanácsról szóló törvény (Gesetz über den Ministerrat). (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 80. p.)

⁶⁸ Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 79. p.

⁶⁹ A Varsói Szerződés 1955. március 7.–május 14. között tartott ülésén (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 91. p.)

⁷⁰ Vö.: Azaryahu, Maoz: *Von Wilhelmplatz zu Thälmannplatz. Politische Symbole im öffentlichen Leben der DDR* (Gerlingen,

Bleicher Verlag, 1991, 61. p.)

⁷¹ „Dieses Staatswappen der DDR verkörpert die Einheit der Arbeiterklasse, das Bündnis mit der Bauernschaft und die enge Zusammenarbeit mit der Intelligenz.” (Neues Deutschland, 1959. 10. 8. száma).

⁷² Alk. 2. §: „Die Farben der Deutschen Demokratischen Republik sind Schwarz-Rot-Gold.”

⁷³ „Die Staatsflagge der Deutschen Demokratischen Republik besteht aus den Farben Schwarz-Rot-Gold und trägt auf beiden Seiten in der Mitte das Staatswappen der Deutschen Demokratischen Republik.” (Neues Deutschland, 1959. 10. 2. száma).

⁷⁴ Der Spiegel, 43/1959, 25–26. p.

⁷⁵ Der Spiegel, 41/1966, 118. p.

⁷⁶ Der Spiegel, 20/1954, 16. p.

⁷⁷ Gesetz über die Stiftung und Verleihung staatlicher Auszeichnungen vom 7. April 1977 (GBl. I., 1977, Nr. 10.).

⁷⁸ Verordnung über das Tragen der Ehrenzeichen zu staatlichen Auszeichnungen vom 19. April 1978. (Sonderdruck Nr. 952. des GBl.-s der DDR).

Varga Norbert

Az Osztrák–Magyar Monarchia középcímere

*Az országok címere szent szimbólum,
a melyben az egész népnek multja van megérzékítve...*¹

A kiegyezést követően először 1874. február 9-én állapították meg Magyarország címérét, amelyet 1896-ban változtattak meg.² Már ekkor szükségesnek mutatkozott egy közös címer tervezése, amelynek eredményeként született meg a közös szervek használatára a középcímer, amelynek jogi alapját az 1867:12. tc.-ben és a Pragmatica Sanctióban (1723) lefektetett paritásos államszövetség gondolata szolgáltatta. Ezt a közjogi berendezkedést kellett heraldikailag a lehető legmegfelelőbben ábrázolni.³

Az ábrázolás során arra kellett törekedni, hogy a közös intézményeknél a címer- és a zászlóhasználatban kifejezésre jusson az Ausztriával létrejött közjogi kapcsolat.⁴ A *Budapesti Közlönyben* 1915-ben megjelent legfelső kézirat (236. sz.) tartalmazta „a közjogi viszonyoknak megfelelő”, Ausztriának és Magyarországnak „*Házam címere által egybekötött címerekből álló közös címer*”-ét.⁵ A legfontosabb kérdés azonban az, hogy ez a címer megfelelt-e a dualista viszonyoknak? Oly módon történt-e a heraldikai ábrázolás, hogy az kifejezi a paritásos dualizmust, amely egyrészt a trónöröklési törvényekben, másrészt pedig a „Deák Ferenc törvényének” is nevezett 1867:12. törvénycikkben öltött testet.⁶ Mielőtt erre a kérdésre megadnánk a választ, meg kell

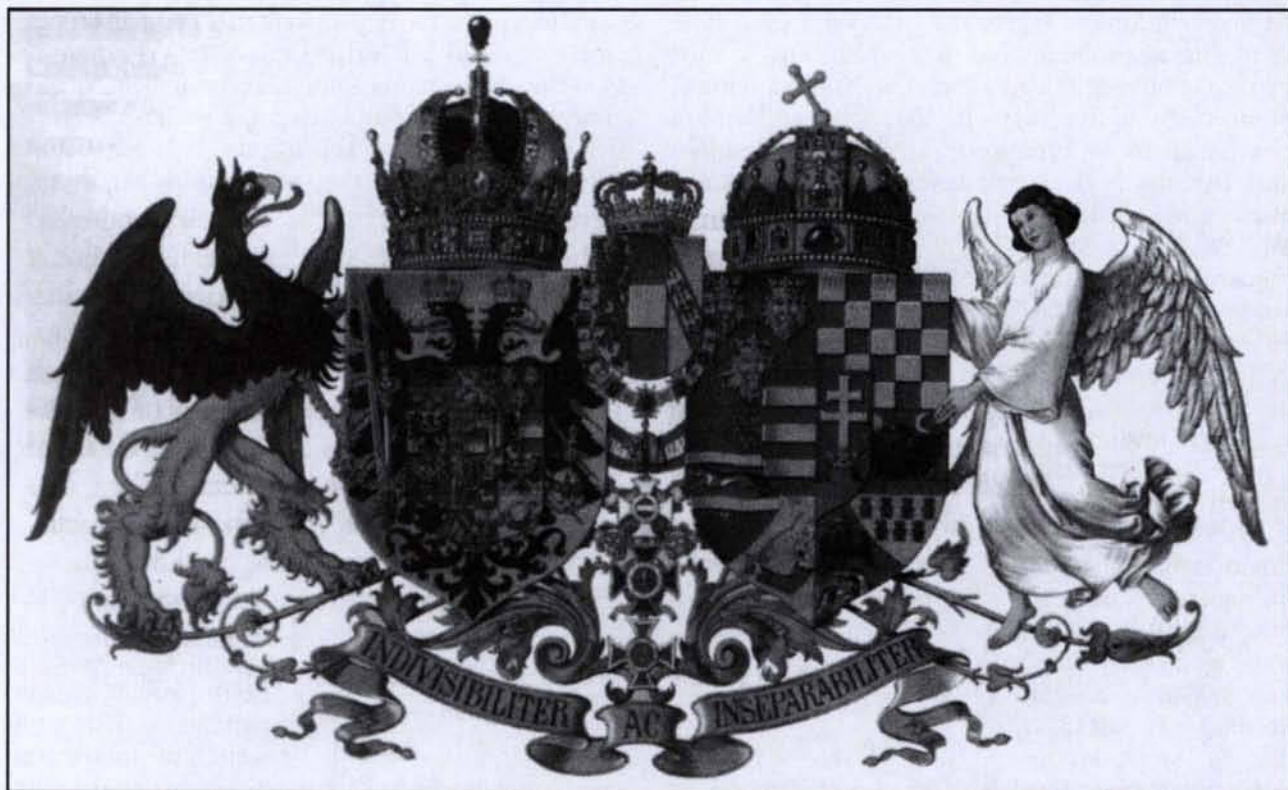
vizsgálnunk, hogy pontosan mi is került a címerben ábrázolásra.

A középcímer magában foglalta a két ország saját koronájával fedett középcímérét, amelyet egy-egy pajzstartó fogott közre, amely alatt egy jelmondatos szalag húzódott. A két címet összekötötte a Habsburg család genealógiai címere, az aranygyapjas rend nyakláncja és a három legmagasabb érdemrend.

Az uralkodóház címere Ausztriának és Magyarországnak a címerpajzsa fölé emelkedik, mintegy a két címer „vállán” helyezkedik el úgy, hogy a magyar és az osztrák korona magasságban felülmúlják.⁷ Ez a pajzs kétszer hasított, középső vörös mezejében ezüst pólya található, amely az Ausztriai Házat, jobb oldalt aranyban koronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kék nyelvű vörös oroszlán, amely a Habsburgokat, míg balról aranyban három, haránt helyzetű, csonkított ezüst sassal megrakott vörös harántpólya található, amely Lotharingát jelképezi. Ezen a pajzson helyezték el a hétabroncsos királyi koronát, amelyet az aranygyapjas rend nyakláncja vesz körül. Ez alatt található a három legmagasabb érdemrend nagykeresztje: a Mária Terézia-rend, a Szent István-rend és a Lipót-rend keresztjei.⁸

Az osztrák címer négy egymásra helyezett pajzsból áll: alap-, nagy-, közép- és szív-pajzs. A szív-pajzson az Ausztriai Ház címere található: vörösben ezüst pólya. Ez került a középpontba és egyben a legelőkelőbb helyre.⁹

A középpajzs egyszer vágott, s a fenti rész szintén egyszer, míg az alsó kétszer hasított, amelyen az örökös tartományok címerei találhatók: Alsó-Ausztriai Főhercegség (kékben öt arany sas), Felső-Ausztriai Főhercegség (hasított mezőben elől feketében arany sas, hátul ezüsttel és vörössel háromszor hasítva), Stíria Hercegség (zöldben vörös szarvú és vörössel fegyverzett ezüst párdúc, amely tüzet lehel), Karinthia Hercegség (hasított mezőben elől három, egy-

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyesített címere

más fölött lépő oroszlán, hátul pedig vörösből ezüst pólya) és Krajna Hercegség (ezüstben császári koronás, vörössel fegyverzett kék sas, amelynek melle és szárnya holdsarló alakú, arannyal és vörössel két sorban hétszer-hétszer sakkolt pánntal van megrakva).

A többször hasított és vágott nagypajzsban a következő címerek találhatók: Cseh Királyság (vörösből arany koronás, arannyal fegyverzett, kétfarkú ezüst oroszlán), Galicia és Lodomeria Királyság (kékben vörös pólyán lépő, fekete holló, alatta három arany korona), Dalmát Királyság (kékben három aranykoronás, szembenéző, arany oroszlánfej), Felső- és Alsó-Sziléziai Hercegség (aranyban aranykoronás és arannyal fegyverzett fekete sas, amelynek melle és szárnyai lóherelevélben végződő, középen kis kereszttel megtűzött, felfelé hajló ezüst pánntal), Salzburg Hercegség (hasított mezőben elől aranyban fekete oroszlán, hátul vörösből ezüst pólya), Morva Örgrofság (kékben aranykoronás, arannyal fegyverzett, vörössel és arannyal sakkolt sas), Tirol hercegesített Grófság (ezüstben aranykoronás és arannyal fegyverzett vörös sas, szárnyai egy-egy, lóherelevélben végződő arany pánntal), Vorarlberg tartomány (ezüstben háromhasítékú, vörös templomi zászló), Isztria Örgrofság (kékben vörössel fegyverzett, lépő arany kecskebak), Bukovina Hercegség (késsel és vörössel hasított mezőben három hatágú arany csillag között szembenéző, természetes színű bölényfej), Bosznia és Hercegovina (aranyban a bal szélén ezüst felhőkből kinyúló, könyökben hajlított, vörös ruhás kar, pusztában arany markolatú, kivont görbe szablya), Görcz és Gradiska hercegesített Grófság

(Görcz: hasított pajzs, elől harántvágott, fent kékben aranykoronás arany oroszlán, lent ezüsttel és vörössel hatszor balharántvágott; Gradiska: hátul arannyal és késsel vágott mezőben ezüst horgonykereszt) és Trieszt közvetlen birodalmi város (vágott mezőben, fent aranyban, mindkét fején aranykoronás és arannyal fegyverzett, fekete fejű sas, lent vörösből ezüst pólya fölött, a mező aljából kinövő, liliomos végű, arany lándzsacsúcs).¹⁰

Az alappajzsban az osztrák császári méltóság jelképe szerepelt: aranyban mindkét fején királyi koronás, arannyal fegyverzett, fekete kétféjű sas, amely jobb karmában kardot és kormánypalcát, míg bal karmában birodalmi almát tart. E pajzs tetején kapott helyet az osztrák császári korona, amelyet egy jobbról álló, arannyal fegyverzett, feketével és arannyal vágott griff tart.

A magyar korona országainak egyesített címere egy közép- és egy nagypajzsból állt.

A hasított középpajzsban jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben a zöld hármashalom, aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt.

A nagypajzsban kapott helyet a Dalmát Királyság (kékben három aranykoronás, szembenéző oroszlánfejjel), a Horvát Királyság (öt sorban ezüsttel és vörössel ötször-ötször sakkolt mező), a Szlavón Királyság (kék mezőben két ezüst, hullámos keskenypólya között, vörösből természetes színű, futó nyest, a felső keskenypólya fölött lebegő, sugárzó arannyal keretezett, hatágú vörös csillag), Erdély (vörös keskenypólyával osztott mező, fenn kékben arannyal

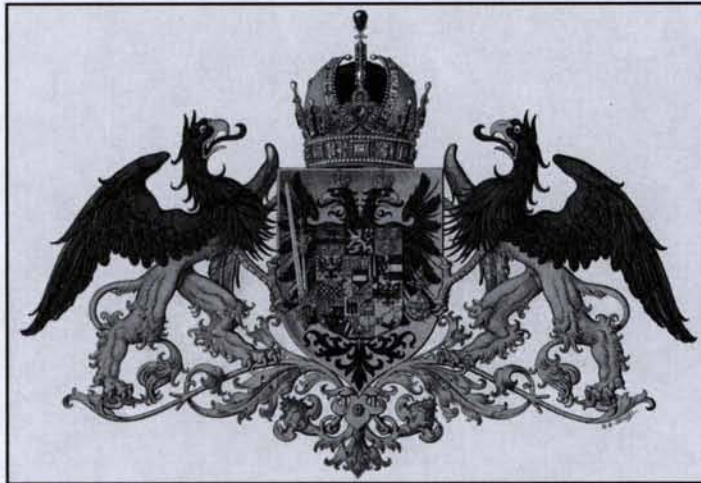
fegeverzett, kinövő fekete sas, amelyet a felső jobb sarokban sugaras arany nap, a felső bal sarokban fogó ezüst holdsarló kísér, lent aranyban hét, háromormú vörös bástya, egy-egy zárt kapuval, két-két oromsorral és az oromsorok között két-két ablakkal), Bosznia és Hercegovina (aranyban a bal szélén ezüst felhőkből kinyúló, könyökben hajlott vörösruhás kar, pusztá kezében arany markolatú, kivont görbe szablya),¹¹ továbbá Fiume (vörösből sziklán álló, balra néző, arannyal fegeverzett, fekete kétfejű sas, amely bal karmát fekvő barna urnán tartja, amelyből víz ömlik a szikla alja felé; a kétfejű sas fölött kék béléssű, lengő kék szalagos császári korona).¹² A pajzson a magyar szent korona található, amelyet egy fehér ruhás angyal tart. A magyar címer ábrázolása pontosabb és közérthetőbb lett a korábnál. „A most megállapított magyar címert pedig nemcsak a közös címertben lesz így ábrázolva, hanem önállóan is, akár az angyalok által tartva, akár cserfá és olajággal övezetten is úgy, mint eddig, marad a mi külön állami címertünk, a mely a nem közös ügyekben megtartja azt a helyét és használatát, a mely eddig megillette.”¹³

Az egész az átfogja a címer alatt található arany-szélű, ezüst szalag, amelyen a Pragmatica Sanctio következő szavai találhatók: „indivisibiliter ac inseparabiliter”.¹⁴

Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy miért volt szükség új heraldikai ábrázolásra. Sajnos a korábbi helytelen ábrázolások miatt félreérthető helyzet alakult ki a két állam közjogi viszonyát illetően, amely főleg a külföldi, elsősorban osztrák jogtudósok nézeteiben jelent meg.¹⁵ Ez a helyzet azon kedvezőtlen körülmények miatt jöhetett létre, „melyek eddigelé meggátolták, hogy ennek a kapcsolatnak a lényege, a 'külön magyar' és 'külön osztrák államiság paritásos dualizmusa' a maga tisztaságában bejusson az osztrákok és más idegen nemzetek köztudatába, illetőleg az ottani művelt közvéleménybe, első vonalban szerepelt annak a kapcsolatnak helytelen szimbolizálása az eddig használatos címertel és lobogóval.”¹⁶ Kmetty Károly szerint az „összbirodalmat” jelző korábbi címer és lobogó használata ilyen következményekkel járt. Alkalmazása súrlódásokat és nemzetközi szinten félreértéseket eredményezett a két ország között, mert nem fejezte ki az állami önállóságot.

Széll Kálmán miniszterelnök 1902-ben azt nyilatkozta, hogy a címer és a zászló nem felel meg a közjogi viszonyok valóságához megjelenítésének. Ezért

szerette volna, ha egy új címet rajzolnának meg, „mely egyfelől kifejezi a kapcsolatot és a pragmatikus közösséget, másfelől ezzel szemben annak a címernek a magyar államiságot, a paritást és a dualizmust is kifejezésre kell hoznia”.¹⁷ Nehézségekbe ütközött e terv realizálása, mert politikai akadályokat

Ausztria közép címere (1915)

gördítettek a megvalósítás útjába. Nehéz volt áttörni az osztrák közjogi iskola tanait, amelyekben a centralisztikus államelmélet gondolata jelent meg. Sok támogatója volt a „Nagy-Ausztria”, a „Gesammt-Monarchie” felfogásának is.¹⁸ „Ezek miatt kellett bizottságot, tanulmányozni, tárgyalni a végtelenségig; ezért kellett húzni, halasztani, halogtatni; majd megpihentetni,

majd ismét megbolygatni, most elejteni, majd megint fölvenni a fonalat. Kormányok mentek, kormányok jöttek; az utóbbiak átvették a címer-problémát, mint terhes örökséget.”¹⁹

A képviselők alkotmányjogi és jogtörténeti szempontból értelmezték a címerrendezést. Polónyi Géza hivatkozott az 1848:21. törvénycikkre, amely kimondta, hogy a nemzeti színeknek szerepelniük kell az ország címérében.²⁰ Szerinte a független államisággal ellenkezett az, hogy külön címet állapítottak meg a végrehajtás ügyeinek intézésére. Az ország címerét és az állami jelvényeket nem tekintették közösnek. Ebből kifolyólag kérdéseket intézett a miniszterelnökhöz, gróf Tisza Istvánhoz. Arra szeretett volna választ kapni, hogy alkotmányellenesnek tartja-e a címerrendezést? A devise utal-e valamilyen birodalmi egységre? Milyen jogszabályokkal lehet alátámasztani azt az intézkedést, hogy a címerrendezésre vonatkozó jogot elvonták a törvényhozástól? Milyen ügyekben alkalmazzák a „közösnek” nevezett kis címet, amely az egyesített állami címer kellékeit nélkülözi? Milyen pecsétet és zászlókat fognak használni a közös szervek? Hogyan egyeztethető össze a magyar alkotmányos hagyományokkal az, hogy az 1915. október 11-én kibocsátott hadiparancs miniszteri ellenjegyzést nem tartalmaz? Biztosítva van-e a magyar honvédség zászlójának és a magyar népfőlökek jelvényének az érvényesülése akkor, ha az illető személyek a közös hadsereggel együtt, egy csapatba vannak beosztva?²¹ A miniszterelnök válaszát megelőzően maga a képviselő is kifejtette véleményét.

Az alkotmányos hagyományok miatt felvetődik a kérdés, hogy a törvényhozást vagy a királyt illette-e meg a címerrendezés? 1848-ig ez a királyi jogkör volt. Ezt követően azonban törvényben (1848:21. tc.)

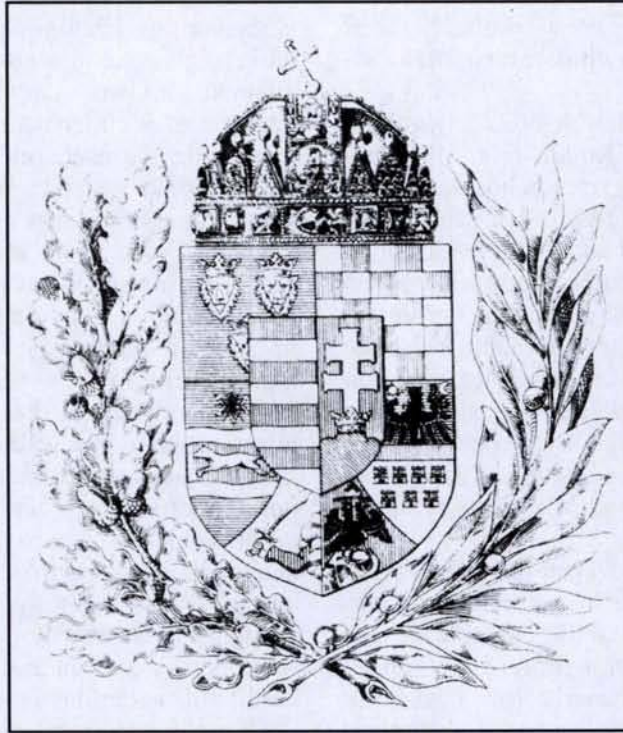
rendelkeztek róla. A kiegyezés után erről a törvényhozás nem rendelkezett. Polónyi szerint nem is kellett, mert a törvényhozás úgy gondolta, hogy a közös ügyeknek nem kell címer. „A czimer az ország czimere és nem az ügyek czimere.”²² Tudva nem foglalkoztak a kérdéssel, és ahol szükségesnek vélték, ott az adott törvényben rendelkeztek róla (pl. 1867:16. tc. a kereskedelmi hajók zászlójáról).²³

Az elintézés módja sem felt meg a magyar közjogi hagyományoknak. A vitát az váltotta ki, hogy lehet-e egy ilyen kérdést királyi kéziratban, kormányrendeletben vagy egyáltalán a törvényhozás megkerülésével szabályozni? Polónyi szerint néhány államférfi úgy fogta fel a kézirat jelentőségét, hogy az az 1848:21. tc. végrehajtási rendelete. Szerinte ebben az esetben erről nem beszélhetünk, mert itt egy közös címer megalkotásáról van szó. A végrehajtó hatalom új kinyilatkozásáról beszélhetünk, a közös miniszter által ellenjegyzett, királyi kézirattal való törvényhozási aktusról.

„Mert maga tény, hogy egy állam czimere más államával közösen applikálható legyen, ha csak a törvényhozás erre külön meghatalmazást a végrehajtó hatalomnak nem adott, csakis törvényhozási úton s annak erejével rendelhető el.”²⁴

A képviselő arra a következtetésre jutott, hogy a címerrendezést csak törvényhozási úton lehetett volna megoldani. Az 1883:18. tc. indoklása is ezt tartalmazta. Ez azonban csak a magánosokra vonatkozott.²⁵ A logikai érvelést tovább folytatva azt a megállapítást tette, hogy ha a magánosok esetében is megkívánják a törvényhozást, akkor az országos ügyekben is ezt kell tenni. Kmety nem értett ezzel egyet, „mert ebben a címerhasználatban egyrészt az 1848. évi XXI. törvénycikknek, másrészt pedig az 1867. évi kiegyezési törvénynek csak foganatosságát” látja.²⁶ E két törvény rendelkezéseire hivatkozva nem tartotta szükségesnek a törvényi szabályozást. Azonban nem utasította el annak a lehetőségét, hogy a címerhasználatot és leírást törvénybe iktassák. A király joga nem zárta ki, hogy a címerrendezés törvénybe legyen foglalva, amely elősegíthetné, hogy közjogilag „kifogástalan elnevezésekkel jelöltessék; mert a törvénybe, a királyi leiratba és címerleírásokba becsúszott kifogásolható elnevezések felvehetők nem lennének.”²⁷

A kézirat báró Buriánhoz szólt, mint „Házam miniszteréhez” és külügyminiszterhez. Ez újabb közjogi problémát vetett fel. A miniszternek nem volt joga rendelkezni a nemzeti címer felett és ellenjegyezési jogot gyakorolni. Kérdés, hogy a magyar közjogban egyáltalán ismeretes-e a „Házam minisztere” (Minister meines Hauses) titulus és mikor állapították meg alkotmányjogi felelősségét? A magyar törvények nem ismerték. A Hausgesetz hozta létre ezt a címet, és kimondta, hogy a miniszter nem vonható felelősségre. Polónyi szerint a „házi statutumok” a magyar alkotmányos életben hallgatagon elismertek ugyan, de nem tekinthetők törvénynek.²⁸ A Hausgesetz ide vonatkozó rendelkezése a császári házról (das Kaiserhaus) és nem a királyi házról beszél. Megállapítja hatáskörét, de nem mondja meg, hogy joga van-e az ország címere felett rendelkezni. A külügyminiszter hatáskörét pedig az 1867:12. tc. határozta meg, ahol szintén nem találunk olyan rendelkezést,

*A Magyar Királyság közpécimere
(Budapesti Közlöny, 1915. nov. 6.)*

amely a címer magállapítására vonatkozna.²⁹ Ábrahám Dezső teljesen egyetértett Polónyi felszólalásával, és szerinte sem lehet 1848 óta ilyen jelentős kérdésben „czézarisztikusan” intézkedni.³⁰

Azzal, hogy a minisztérium a címerleírásnál rendeletében kijelentette, hogy ezt a rendeletet a törvényhozás további intézkedésének fenntartásával bocsátja ki, elismerte, hogy a címerrendezés kérdésében törvényhozás útján kell intézkedni.³¹

A miniszterelnök válaszában csak nagyon röviden tért ki az egyes kérdésekre. Szerinte csak így lehetett a közjogi viszonyoknak megfelelően ábrázolni a két ország viszonyát. Külön kitért Dalmácia és Bosznia címerábrázolására és a pajzstartók megjelenítésére.³²

Alapvető probléma bontakozott ki a monarchia szó értelme és jelentéstartalma körül is. A véderőtörvény csak területi vonatkozásban említette (1912:30. tc.). Azt azonban meg kell jegyezni, hogy van a szónak egy területi értelmén túlmutató közjogi jelentése is. Ebben az esetben azt jelenti, hogy Ausztriának és Magyarországnak egy monarchája, uralkodója van, amely így nem uralmi formát jelöl, hanem csak az uralkodó személyazonosságát. Barabási Kun József szerint ezt „a közjogilag egyedül helyes értelmezést az új közös címer leírása, mely szerint ez az 'elválaszthatatlanul monarchiaként egyesült két államnak:

Ausztriának és Magyarországnak, külön-külön zárt egészét alkotó' címerét állítja egymás mellé és köti össze az uralkodóháznak genealógiai címerével."³³

A Ströhl által tervezett közép címer „különösen a magyar stíl szempontjából nem felel meg a követelményeknek.”³⁴ Csánki Dezső azt mondta, hogy nagyon csúcsíves formájú, amelynek következtében egy kicsit megnyúlt a magyar szent korona. Ez azért történt, hogy alkalmazkodjon a hosszabb osztrák császári koronához.³⁵

A különbséget a két korona között a jellegükből adódó eltérések adták. A II. Rudolf-féle, a későbbi osztrák császári korona jellegzetesen hosszúkás, süveg alakú, míg a Szent István-korona inkább kerek, bizánci stílusú volt. Az ebből adódó eltérések külsőleg esetleg diszparitást tükröztek, de semmiképpen nem eredményeztek változást a közjogi helyzetben. Ebből csak a két hatalom eltérő, történelmi különbségeit lehet kiolvasni. A heraldikai ábrázolásban tehát ez nem jelentett alárendeltségi viszonyt a magyar államra nézve. Az uralkodói jelképek egyenjogúan szimbolizálták a császári és a királyi apostoli hatalmat. Mindkét esetben az adott ország szuverenitása is megmutatkozott.³⁶

A királyi ház címerének közepén történő elhelyezése megfelelő volt, mert az kifejezte az uralkodó személyének azonosságát. Hasonló ábrázolásra már korábban is volt példa, amikor a királyi család címere beleilleszkedett az államcímberbe (pl. az Anjouk lilioma, Corvin Mátyás hollója vagy a Habsburgok szív pajzsa 1874-ben). Ez nem jelentett mást ebben az ábrázolásban, mint az uralkodó család azonosságát „a 'personális uniót', a pragmatika szankcióban megállapított együttbirtoklást.”³⁷ Erre utalt a címer alatti szalagon lévő latin szöveg.

Az egymás mellé helyezett címerábrázolásról nem lehet azt mondani, hogy így egy egységes állam jött volna létre. Nem lehet még „egységes címerről” sem beszélni, mert abban a két állam címeri szerepelnek. Helytelen lenne azt kijelenteni, hogy e címerrel a monarchia kapott volna új címet, mert ez csak a közös szervekre vonatkozott. A monarchia itt közjogi értelemben csak a Pragmatica Sanctióból eredő, és a két állam között fennálló kapcsolatot jelentette, pontosabban azok együttbirtoklását. Kmety lehetetlennek tartotta a monarchia állami címerrel való felruházását, mert az csak akkor lett volna lehetséges, ha a két állam egybeolvadt volna.

A két címer egymás mellé helyezése pontosan azt szimbolizálta, hogy a két ország nem jelentett egy harmadik, magasabb rangú államot. Mindkét ország – a közös ügyeket leszámítva – teljes önállósággal és szuverenitással rendelkezett, hiszen „sem a pragmatika sanctio, sem a 67-iki törvény nem teremtett semmiféle államjogi egységet a két állam között.”³⁸ Ez a címer nem utalt arra, hogy bármiféle államjogi egység jött volna létre a két állam között, hiszen azokat csak az uralkodóház címere kötötte össze.³⁹ E logikai értelmezés alapján Ausztriának és Magyar-

országnak nem volt egyesített címere, csak egymás mellé helyezett címeri, hiszen minden címerpajzs önálló egészet alkot közjogi értelemben. Ezen még az a korábban már említett tény sem változtat, hogy a két ország címerét a Habsburgok genealógiai címere kötötte össze. Túri szerint ezt a címet a közös intézmények használatára rendelték, amely „ha nem is címere egy államjogilag egységes monarchiának, de kétségkívül utal a monarchia létezésére”.⁴⁰ A két állam közötti kapcsolat alapja a közös uralkodó volt. Szerinte ez a címer nem fejezett ki mást, amikor a monarchia létezésére utalt, mint egy olyan kapcsolatot a két ország között, amely dualisztikus, paritásos alapon nyugodott. Ezt a Habsburg-ház címere sem változtatta meg, „sőt a rajz, hogy az uralkodó címere egyforma magasságban nyugszik a két állam címerén, ezt eléggé szimbolizálja.”⁴¹ Ezért azt mondhatjuk, hogy a címerpajzsok elhelyezése közjogi szempontból helyes volt.

Egyet lehet érteni Illés József azon véleményével, miszerint ez a heraldikai ábrázolás nem jelentette a két ország összeolvadását vagy önállóságuk megszűnését. Szerinte „egy címerpajzs egy jogi egység. Ez az individualitás, ez a jogi egység nem szűnik meg ha a címerpajzsok egymás mellé állítva összefüggésbe kerülnek.”⁴² Mert másképp kellett volna ábrázolni azt az államjogi kapcsolatot, ami bekebelezéssel jön létre. Ebben az esetben az annektált állam címere belekerült volna a területet megszerző ország címerébe.

Hasonlóképpen vélekedett Barabási Kun is, aki szerint az „olyan államkapcsolat, melynek saját külön alkotmánya, külön törvényhozó szerve és külön törvényhozó hatalma nincs: az ilyen politikai alakulat valóban csak egynémely politizáló jogász fantáziájában élhet mint a hozzátartozó államok felett álló külön, harmadik állam.”⁴³

Megoszlott a vélemény a címerek alatt elhelyezett szalagról és az azon szereplő „indivisibiliter ac inseparabiliter” jelmondatról (devise).⁴⁴ Ennek jelentése az volt, hogy Magyarország és az osztrák örökös tartományok feletti uralom feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul a Habsburg uralkodót illette a törvényben meghatározott öröklési rend szerint. Ez a szóösszetétel nem egyéni jellegű, nem egy uralkodó családhoz kapcsolódott, hanem alkotmányos jelentőségű törvényből vett részlet.

A szöveg nem változtatott a két ország kapcsolatán, mert a heraldika szabályai szerint a címereken kívül elhelyezkedő jelmondat „külső dísz”. A két állam címere fölött lévő genealógiai ábrázolással kell kapcsolatba hozni e szavakat. „A devise nem jelent mást, mint a genealógiai címer által jelzett uralkodóház uralma alatt álló államok oszthatatlan és elválaszthatatlan együttes birtoklását.”⁴⁵

Túri Béla szerint az sem jelentett különösebb problémát, ha a latin szavak értelmét pontosan megvizsgáljuk. Ugyanis szerinte a címerpajzson kívül található szalag inkább díszítő jelleggel bírt, de semmi esetre sem tulajdonítható neki akkora jelentőség a he-

raldika nyelvén, hogy az teljesen más értelmet adjon a címernek a fentebb vázoltaknál. Azt azonban megjegyezte, hogy e kifejezés félreértelmezésre adhat okot, és közjogilag sem tartja a legprecízebbnek.⁴⁶ Mivel az új címet a közös intézmények használatára rendelték, „nincs is helyén a két államnak 'feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul' együttes birtoklására való utalás, mert az 1867-iki törvényben is többször ismételt 'indivisibiliter ac inseparabiliter' szavak csak a két államnak 'feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul' való együttes birtoklására vonatkoznak, nem azon közös intézmények jellegét vagy stabilitását jelzik, melyeket az 1867-iki törvény teremtett.”⁴⁷

A közös intézményeknél a paritásos dualizmusnak kellett érvényesülnie, amelyre a fentebb említett szavak nem vonatkoztak. Az 1867-es kiegészítés intézményes kapcsolatot hozott létre a két ország között, amely az előbb említett elven nyugodott. „Azt pedig bizonyára a rajzoló sem gondolták, mert túlságosan erőszakolt felfogás lett volna, hogy az indivisibiliter ac inseparabiliter szavak átvittven arra vonatkoznak, hogy minden közös intézménynél, illetve a közös szervek minden funkciójánál a két feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul birtoklandó államok külön akaratára esik egybe és fejeződik ki.”⁴⁸

Bernatzik arra hivatkozott, hogy ezeket a szavakat a törvény szövegéből kiemelve helytelenül lehet értelmezni, mivel szerinte az elválás jogi lehetősége megvan, mert „jogilag ez az unió nem elválaszthatatlan, mert hiszen a magyar *pragmatica sanctio* (a királyi hitlevél 4. pontja szerint is) a Habsburg-ház trónöröklési jogát a magyar szent korona országaiban kifejezetten csak az I. Lipót leszármazóira korlátozta.”⁴⁹ Ezek alapján az összekötő jelmondatnak szerinte helyesebben a következőképpen kellene szólnia: „Inseparabiliter usque ad exitum sexus Leopoldini.” Barabási szerint ez az elméleti fejtegetés csak merő szórszálhasogatás, „jól felfújt szappanbuborék”.⁵⁰

A két ország címerének pusztán egymás mellé helyezése nem fejezte volna ki a két állam közjogi viszonyát. Nem lehetne tudni azt, hogy a két országnak közös uralkodója van. Az is egyfajta megoldás lehetett volna, hogy mindkét ország címerébe felveszik az uralkodóház szív pajzsát. Ez ugyan kifejezte volna az uralkodó személyének az azonosságát, de nem utalt volna egyéb kapcsolatra a két ország között. Egyet kell érteni Illés József azon véleményével, hogy ez nem felelt volna meg a *Pragmatica Sanctio* rendelkezéseinek sem, nem is beszélve az 1867:12. tc.-ben lefektetett intézményes kapcsolatnak.⁵¹

Éppen a közös ügyek végett az sem lett volna megfelelő megoldás, hogy egy pajzsban ábrázolják a két ország címerét. Nem lehetett tehát „címeresztétikai szempontoknak alárendelni azt a mindenképp felett álló közjogi követelményt, hogy minden félreértést kizáró heraldikailag hű kifejezést nyerjen az a tény, hogy itt semmiféle közös államiság által nem csorbitott két állami szuverenitás, két szuverén állam egyesülése van jelen. Csak két állam és nem egy harmadik, egy összállam is.”⁵²

Ausztriának ezt megelőzően nem volt a magyar államhoz hasonló állami címere. Ennek megalkotása nem volt egyszerű feladat, mert kérdésként merült fel, hogy mely címerek kerüljenek bele az új osztrák állami címerbe. A végeredmény azt lett, hogy az osztrák közép címerbe valamennyi, az osztrák császársághoz tartozó terület címerét felvették.⁵³ A királyi leirat egymás mellé helyezett heraldikai ábrázolásról beszélt, amely Ausztria számára címet állapított meg. Az uralkodó ezt egy tollvonással intézte el.⁵⁴

Az osztrák címer megalkotásánál problémát jelentett a császári méltóságot jelképező kétfejű sas elhelyezése.⁵⁵ Nem maradhatott a korábbi ábrázolás szerint, amikor is ez a jelkép mint címerhordozó szerepelt. A mellén és a szárnyán viselte a címereket, ahogy ez a korábbi közös címereken látható. Ezért a kétfejű sasnak be kellett olvadnia Ausztria állami címerébe. „Ekként e címernak jellege adva volt: a kétfejű sast tartalmazó pajzs hátsó- vagy alappajzsul (Rückenschild) fog szolgálni Ausztria ország- vagy tartományi illető címereinek.”⁵⁶ Az ilyen formában megállapított címer tisztán az osztrák császárságot jelképezte, amelynek következtében került a tetejére a császári korona.⁵⁷

Szintén problémaként merült fel Dalmácia kérdése. Pontosabban az, hogy jogilag Magyarországhoz vagy pedig Ausztriához tartozik. E kérdést az ideiglenes közjogi viszonyok miatt úgy rendezték, hogy az ország címerét mindkét állam címerpajzsán feltüntették.⁵⁸ Szükséges volt ez az 1868:30. tc. 66. §-ának rendelkezése miatt, amely Dalmáciát Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területéhez tartozónak tekintette. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy azért került bele az osztrák címerbe, mert 1814 óta Ausztriához volt csatolva. Az osztrák kiegészítési törvényben, a birodalmi képviselétről szóló jogszabályban is mint osztrák tartomány szerepelt, amely képvisellettal rendelkezett az osztrák birodalmi tanácsban. Azért került bele a jogfenntartás az 1868:30. tc.-be, mert Magyarország soha nem mondott le Dalmáciáról. Nem döntötték el véglegesen a sorsát, amit az is alátámaszt, hogy az előbb említett törvényt ugyanaz az uralkodó szentesítette, mint az 1867. évi osztrák törvényeket. „Dalmáciának közjogi hovatartozása tehát véglegesen eldöntve nincs, ép oly kevéssé, mint Bosznia és Hercegovináé. Dalmácia – habár egészen más okból – szintén az ideiglenesség jogi állapotában van a monarchia két államával szemben és marad mindaddig, míg hovatartozásának kérdése végérvényesen el nem dül”.⁵⁹

Nem volt elhanyagolható kérdés a bosnyák címer elhelyezése sem, amelyre megoldásként ugyanazt találták ki, mint a dalmát címerrel kapcsolatban. E rendelkezés azonban provizórikus volt, hiszen csak addig maradt érvényben, míg e tartomány sorsa közjogilag végleges rendezést nem nyert. A magyar címerbe azért vették fel, mert „egyenest közjogi követelmény, exequálása azon magyar közjogi álláspontnak, hogy a törvény (kir. hitlevél) és történelmi

jog címén, sőt a pragmatika szankció alapgondolata szerint is, az annektált tartományok szent István koronájához tartoznak.”⁶⁰

A király azzal, hogy a nagycímerből a középcímerbe helyezte át a bosnyák címet, jól tükrözte azt a közjogi állapotot, amely létrejött az annexióval.⁶¹ Kmety nem tartotta volna helyesnek azt sem, ha mindkét állam címeréből kihagyták volna az annektált terület állami jelképét, vagy esetleg egy olyan heraldikai ábrázolást hoznak létre, amely ezt a címet a közös szerveknél használandó egyéb címerekkel együtt szerepeltette volna. „Nem pedig azért, mert amint nem ’közös’, nem osztrák és magyar terület Bosznia, ép oly kevésbé külön államiságú, a két államon kívül álló terület, tehát nem külön harmadik állam a kir. család uralma alatt (trializmus).”⁶²

A címerrendezés újabb közjogi problémát vetett fel, amely az 1868:30. tc. 62. §-át érintette, amelyet az 1916:15. tc. a következőkkel egészített ki. A közös intézmények használatára rendelt kis címer Horvát-, Szlavón- és Dalmátországek címerének csak azt a részét tartalmazta, amely ezüsttel és vörössel volt sakkolva. Ez egységesen fejezte ki az előbb említett országokat.⁶³ Ezt a középcímer esetében nem kellett szabályozni, mert ott ezek az országok külön kaptak helyet. Az ideiglenes állapot bemutatására nem találtak más megoldást, minthogy mindkét ország címerébe felvegyék a két állam jelképét.⁶⁴

Erdély címerének elhelyezése is vitát váltott ki. Polónyi szerint a nagycímerben csak mint emlékcímer szerepelhetne, mert már régen nem kapcsolt rész. Erdély az 1848:7. tc. értelmében Magyarországgal egységes országot alkot.⁶⁵

Nem lehetett elvárni a címerfestőktől, hogy a heraldikai ábrázolásban kifejezzék a közös ügyeket (a külügyet, a hadügyet és az ezekre vonatkozó pénzügyet). Voltak olyan közjogászok (pl. Edmund Bernatzik), akik emiatt tisztán perszonális uniót olvastak ki a középcímerből, hiányolva a reálunió megjelenítését. Barabási Kun József teljesen elfogadható módon nem értett egyet ezzel a nézettel, mert ettől részletesebb címerábrázolást már nem lehetett volna megvalósítani. Nem lett volna célszerű feltüntetni a közös ügyeket a címerben. A paritásos viszonyt ez a megoldás is megfelelően ábrázolta. Kérdés, hogy lehetséges lett volna-e? Erre a kérdésre Barabási Kun a következő szavakkal válaszolt. „Feltéve, hogy heraldikai-technikai szempontból lehetséges, nem kellett-e jogosan attól tartani, hogy a túlhajtott részletezés a heraldikai ábrázolásban elhomályosítja az osztrák–magyar viszony két leglényegesebb jegyét: a paritásos dualizmust és azt, hogy ez a monarchikus unió a fejedelem fizikai személyazonossága ellenére nem csorbítja a két állam szuverenitását?”⁶⁶

Természetesen a címer megváltoztatásának egyenes következménye volt a magyar állami pecsét átalakítása is. A legfelsőbb királyi kézirat szerint a pecséten az új, egyesített magyar címer szerepelt a pajzstartó angyalokkal, amely körül a következő felirat szerepelt:

„Első Ferencz József Isten Kegyeleméből Ausztriai Császár, Csehország Királya sat. és Magyarország Apostoli Királya.”⁶⁷ Nagyon jelentős változás volt ez, hiszen számos közjogi területet érintett.

Nem szabad megfeledkeznünk a hadizászlók címerrendezéséről sem, mert 1915-ben bocsátotta ki az uralkodó a hadsereggel és a haditengerészettel kapcsolatos zászlórendezésre vonatkozó leiratát. Tette ezt azért, hogy a zászló megfelelő jelképe legyen annak a közjogi kapcsolatnak, amely a két ország között fennállt.⁶⁸ Ennek értelmében a hadsereg zászlaja és vezérzászlója egyik oldalán Ausztria és Magyarország egymás mellé helyezett címere szerepelt, amelyet az uralkodóház címere és a Pragmatica Sanctio már fentebb említett jelmondata kötött össze. A másik oldal „közepére Névjelvényem, sarkaiba pedig váltakozva az osztrák császári korona és a magyar szent korona” került.⁶⁹ A zászló alapszíne fehér volt, amelynek szélein váltakozva fekete-sárga és vörös-fehér-zöld lángrétegek helyezkedtek el.⁷⁰ A színek tekintetében hasonlóképpen nézett ki a tengerészeti lobogó is, amelyen helyet kapott az Ausztriai Ház és az ősi magyar címer.

A hadi- és hajóhadparancs a közös hadsereg számára állapított meg zászlót, amelynek két oldalán a fentebb már említett és közjogi szempontból nem kifogásolható egymás mellé helyezett címer található.⁷¹ Ezt hangsúlyozta Kmety Károly is, aki szerint ez a címerhasználat „megfelelő és találó a valóságosan közös jellegű szervek és intézményekre nézve, amelyeknél igazán együttesen (közös) fennforog a császári és királyi, az osztrák és magyar közjogi jelleg, de nem igazán hű kifejezője a magyar katonaság csapatai közjogi természetének.”⁷²

E leirat tehát különböző zászlót rendelt a szárazföldi és a tengeri hadsereg számára, amely közjogi értelmet nyert. Az uralkodó a tengeri flottákat a családhoz közvetlenül kötődőbbnek vélte, mint a szárazföldi csapatokat. A magyar közjog azonban ezt nem nagyon vette figyelembe. „Törvényeink értelmében a mi haditengerészetünk ép úgy osztrák és magyar, ép oly értelemben császári és királyi és közös haderő, mikép a szárazföldi hadsereg.”⁷³

A kiegyezési törvény a vezérlet, vezénylet és a belszervezet kialakításának a jogát a haditengerészetre is értette. Az „egész és összes” hadsereg pedig a tengeri flottát is jelentette, amely szintén magyar és osztrák hadtestekből állt. „Ezek szerint a szárazföldi és tengerészeti közös hadseregek teljesen egy és azonos közjogi természete nem igen vonható kétségbe és így az egy és azonos címer- és zászlóhasználat egészen indikálva volna. Egyéb szempontoknak a legfontosabb közjogi szempont fölé emelését jelenti az, ha a haditengerészet címere és színei a hadseregtől oly lényegesen eltérőleg állapították meg.”⁷⁴

Kmety a leirat alapján az egész hadsereget közösnek, császárinak és királyinak egyaránt vélte. Szerinte csak így lehet elfogadni azt, hogy a magyar csapatok zászlója egy olyan lobogó lett, amely az osztrák

császárság és a magyar királyság színeit felváltva tartalmazza. Szerinte igazán megfelelő közjogi szabályozás az lett volna, hogy a magyar csapatok zászlója a magyar nemzeti színt és a magyar korona egyesített címerét viseli. Ezt kellett volna alkalmazni az osztrák csapatok tekintetében is. Csak a szorosan vett közös katonai hatóságok és szervek címer- és zászlóhasználatát tekintetében lehetett volna elfogadni a fentebb elmondott szabályozást, ahogy az megtörtént a közös szerveknél.

A hadsereg mindkét része azonos megítélés alá esett közjogi szempontból. „Törvény és jog szerint a ma élő magyar állam élő címere és lobogója az, ami a közös hatóságoknál és a hadizászlón is mint a magyar állam címere és nemzeti színe szerepel.”⁷⁵ A paritásos dualizmus érvényesült a zászlón elhelyezett címerek révén.⁷⁶

A parancs továbbá azt is tartalmazta, hogy a régi zászlók az ezredeknél maradnak, és azokat csak szükség esetén fogják kipótolni az új címeres lobogóval. Meghatározta az uralkodó, hogy egy erre kijelölt napon kell felvonni az új zászlót. „Legyenek ezek a rendelkezések a legtávolabbi időkig élő tanujelei a monarchia összes népei áldozatkészen, örömeit együttműködő erejének, a mely olyan nemesen nyilatkozik meg Hadseregemnek és Hajórajomnak a jelen háborúban véghezvitt győzelmes hőstetteiben.”⁷⁷ Ábrahám Dezső szerint ez a megoldás nem jó, mert akkor „a czimer- és zászlókérdés megvalósításánál közjogi és czimertudósokon kívül még jó lett volna teksztitudósokat is bevonni az értekezletbe.”⁷⁸ A miniszterelnök azzal indokolta ezt a rendelkezést, hogy tiszteletben akarták tartani a katonák érzelmeit. Az új zászlókat leginkább a vezér- és jelzőzászlók esetében akarták alkalmazni.⁷⁹

Természetesen a leirat végrehajtásával a hadügy-miniszttert és a haditengerészet parancsnokát bízta

meg. Ez a rendelkezés nem érintette a kereskedelmi hajókra megállapított zászlóhasználatot.⁸⁰

A korábban használatos címert átmenetileg érvényben hagyták a következő szerveknél. A hadihajók tekintetében egészen az első világháború befejezését követő két évig. Az állami vállalatoknál, a hatósági és az iskolaépületeknél, a címtáblákon, a felszerelési tárgyakon, a pecséteken, a bélyegzőkön, a nyomtatványokon, a magyar királyi posta és takarékpénztár értékcikkein stb. a háború befejezésétől számított három évig.

Ezzel szemben a magánintézmények számára öt éves türelmi időt állapítottak meg. A határidőket azonban indokolt esetben a miniszterelnök meghosszabbíthatta.

A bankjegyekkel, az értékpapírokkal és a takaréketétkönyvekkel kapcsolatos címerhasználati rendelkezéseket külön jogszabályok állapították meg, csakúgy, mint a fegyveres erőkre és a csendőrségre vonatkozó heraldikai intézkedéseket.⁸¹

A középcímer heraldikai ábrázolásával kapcsolatban felmerülő érvek és ellenérvek felsorakoztatása mellett azt kell mondanunk, hogy a közös szervek használatára rendelt középcímer megpróbálta kifejezni azt a közjogi viszonyt, amely 1867-ben létrejött Ausztria és Magyarország között. A paritásos dualizmus megjelenítésére törekedtek a címer megalkotásánál, amely hozzájárult ahhoz, hogy érzékeltesse Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchiában elfoglalt helyét.

Azt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy néhányan (pl. Csánki Dezső, Kmety Károly) úgy vélték, hogy további pontosításra vár a címerábrázolás, mert „a jogi és a tényleges helyzet teljes harmóniáját, a szimbolizálás teljes közjogszerűségét még nem” érte el.⁸² Erre azonban a háború után már nem kerülhetett sor.

Jegyzetek

¹ Illés József: *A közös intézményeink használatára rendelt czímerek jogi jelentősége* (Turul, 1917, 17. p.)

² Az 1874. évi legfelsőbb elhatározásról: Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)* (Budapest, 1891, 74. p.); Kmety Károly: *A magyar közjog tankönyve* (Budapest, 1911, 254. p.); Faluhelyi Ferenc: *Magyarország közjoga* (Budapest, 1926, 1. kötet, 95. p.)

³ Csánki Dezső: *Az új magyar ügynevezett közös címerről* (Századok, L., 1916. 20. p.). Barabási Kun József szerint is az 1867-ben létrejött paritásos dualizmust kellett megvalósítani az ország jelképeiben (Barabási Kun József: *Bernatzik tanár és az új címerrendezés*. Magyar Figyelő, VII., 1917, 2. kötet, 9. p.); Faluhelyi: i. m., 96. p.

⁴ Túri Béla: *A címer- és a zászlókérdés a közös intézményeknél* (Katolikus Szemle, 29., 1915, X. füzet, 1004. p.)

⁵ *Az új magyar és a közös intézmények használatára rendelt új címerek* (A Budapesti Közlöny 1915. évi október hó 12-iki és november hó 6-iki, valamint 1916. évi március hó 10-iki számban megjelent legfelső kéziratok, miniszteri rendeletek és törvények szövege) (Turul, 35., 1917, 1. p.). A címerhasználatot a miniszterelnök, gróf Tisza István által kibocsátott rendeletek szabályozták. A 3969/1915. M.E. sz. rendelet a címer leírását és a címerrajzokat tette közzé, az 3970/1915. M.E. sz. rendelet pedig az állami közép- és kiscímer, valamint az állami pecsét bemutatását tartalmazta. Az 1915. évi címerrendezésről tesz említést:

Feiszt György: *Rövid magyar címertan és pecséttan* (Budapest, 1986, 65. p.).

⁶ Kmety Károly: *Nemzeti szimbolumaink térfoglalása* (Magyar Kultúra, III., 1915. 21. szám, 353. p.)

⁷ A két korona azonban nem egyenlő magasságú, amely nem jelent a két ország közötti alá- és fölérendeltségi viszonyt, tehát közjogi szempontból nincs meghatározó jelentése. Önmagában mindkét korona az állami főhatalmat jelképezi (Csánki Dezső: i. m., 24. p.).

⁸ Csánki Dezső: i. m., 24–26. p. Polónyi Géza szerint az aranygyapjas rend nyakláncának semmi helye sincs a magyar címerben, mert az spanyol eredetű és egyedül az osztrákokhoz kapcsolódik. Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 27. köt. (továbbiakban: KN) Budapest. 1916. 290. o.

⁹ Illés József: i. m., 14. p.

¹⁰ Ez Szent Gergely lándzsáját ábrázolja.

¹¹ Bosznia címere novum a korábbi címerrajzhoz képest. Heraldikailag pontosabban ábrázolták Szlavónia, Erdély és Fiume címereit (Illés József: i. m., 16. p.)

¹² Fiume címerrendezéséről lásd: Nagy Ernő: i. m., 70–71. p.

¹³ Illés József: i. m., 16. p.

¹⁴ *Az új magyar...*, 1–4. p.; Csánki Dezső: i. m., 22–26. p. A címer leírása: Bertényi Iván: *Kis magyar címertan* (Budapest, 1983,

84–85. p.); Bertényi Iván: *Új magyar címer-tan* (Budapest, 1993, 80–81. p.); Faluhelyi: i. m., 96. p.

¹⁵ Turi Béla: i. m., 1005. p. Hasonló véleményen volt Kmety is: Kmety Károly: i. m., 354. p.

¹⁶ Kmety Károly: i. m., 353. p. Ezért tartotta fontosnak a megfelelő szimbólumok alkalmazását Kmety. Olyan lényeges különbségeknek tartotta, amelyek nem üres formások egy állam életében, hanem amelyeknek igen fontos közjogi jelentőségük van.

¹⁷ Kmety Károly: i. m., 354. p.

¹⁸ Turi is hangsúlyozza, hogy ez a felfogás igen elterjedt volt az osztrák közjogi felfogásban (Turi Béla: i. m., 1009. p.). Vö.: Kmety Károly: i. m., 354. p. Barabási Kun József is kiemeli ezt a problémát, hiszen szerinte „ez a címerrendezés valósággal szemléltető oktatást nyújt a centralista osztrák jogászoknak.” (Barabási Kun József: i. m., 11. p.). Horváth János pontosan közölte a megállapított címer leírását (Horváth János: *A magyar királyság közjoga*. Budapest, 1894, 116. p.). Lásd még: Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjoga (Alkotmányjog)*. (Budapest, 1902, 191. p.)

¹⁹ Kmety Károly: i. m., 354. p.

²⁰ Tomcsányi Mór: *Magyarország közjoga* (Budapest, 1932, 132. p.); Kiss István: *Magyar közjog. (Magyar államjog)*. (Eger, 1886, 136. p.). Ugyanez a jogszabály újra felvetette a háromszínű polgári rózsát (Horváth János: i. m., 115. p.). Lásd még: Ferdinandy Gejza: i. m., 19. p.

²¹ KN. 277–278. p. Az 1868:61. tc. 18. §-a és az 1912:31. tc. 16. §-a alapján az uralkodó nevének kezdőbetűivel ellátott, az ország színeit és címerét tartalmazó zászlót kellett alkalmazni. A népfőlkölnél a nemzetiszínű karkötőt kellett hordani az 1868:62. tc. 7. §-a alapján.

²² KN. 278. p.

²³ Polónyi utalt Széll Kálmán miniszterelnök beszédére (1902), aki szerint a címer- és zászlóhasználat törvénytelen. Ezzel a véleményével a képviselő nem értett egyet (KN. 279. p.).

²⁴ KN. 279. p.

²⁵ A magánosok címerhasználatára esetén Nagy Ernő kiemelte, hogy az csak miniszterelnöki engedéllyel volt lehetséges (Nagy Ernő: i. m., 76–77. p.). Ugyanerre a jogszabályra hivatkozik: Kiss István: i. m., 139–140. p. Ferdinandy szerint a miniszterelnök a belügyminiszter, illetőleg a bán véleményének meghallgatását követően döntött (Ferdinandy Gejza: i. m., 192. p.).

²⁶ Kmety Károly: i. m., 356. p.

²⁷ Kmety Károly: i. m., 356. p.

²⁸ Példaként a trónöröklés rendjét hozta fel a képviselő (KN. 280. p.).

²⁹ Polónyi szerint még külügynek sem tekinthető. A belügyekben pedig nincs joga intézkedni a külügyminiszternek (KN. 280. p.).

³⁰ KN. 540. p.

³¹ Az 1895. évi Bánffy-féle címerrendezésről szóló rendelet is ezzel kezdődik (KN. 281. p.).

³² Dalmácia esetében az 1868:30. tc. alapján jártak el. Figyelembe vették az 1874. évi királyi leiratot is az elhelyezés megoldásánál. A különböző pajzstartókat nem vélte esztétikailag helyesnek, de ezáltal mégis kifejezésre jut a két ország önálló államisága (KN. 290–291. p.).

³³ Barabási Kun József: i. m., 24. p.

³⁴ Csánki Dezső: i. m., 26. p.

³⁵ Azt is megjegyezte Csánki, hogy a magyar közpécimeren lévő angyalok méltóságteljesebbek és nem „tánczejtést” végeznek. Természetesen elismeri, hogy heraldikailag aligha lehetett volna jobban ábrázolni a közös ügyekkel bíró, két állam egyenjogúságát (Csánki Dezső: i. m., 27. p.).

³⁶ Illés József: i. m., 15. p.

³⁷ Kmety Károly: i. m., 355. p. Ezt emeli ki Turi is, hiszen szerinte is csak az uralkodóház azonosságát jelképezi (Turi Béla: i. m., 1006. p.).

³⁸ Turi Béla: i. m., 1006. p. Barabási Kun is hasonló véleményen volt (Barabási Kun József: i. m., 15. p.).

³⁹ Egyesített címerrel sem lehetett beszélni, mert a királyi leirat csak a Bosznia címerével kibővített magyar címet nevezte a ma-

gyar szent korona országai egyesített címerének (Turi Béla: i. m., 1006. p.).

⁴⁰ Turi Béla: i. m., 1006–1007. p.

⁴¹ Turi Béla: i. m., 1007. p. Ezt az elgondolást támasztja alá Illés is (Illés József: i. m., 14–15. p.).

⁴² Illés József: i. m., 14. p.

⁴³ Barabási Kun József: i. m., 26. p. Azt azonban meg kell jelezni, hogy a kiegyezésről szóló osztrák törvény a delegációkat a közös ügyek tekintetében törvényhozói hatalommal ruházta fel. Ellenben a magyar törvényben ezt másképp szabályozták, amelyhez alkalmazkodtak a társország politikusai. Így az osztrák jogszabály szokásjogilag alkotmányváltozást (Verfassungswandlung) szenvedett (uo., 25. p.).

⁴⁴ 1723:2. tc. 7. §. E szavak értelméről elég hosszan értekezett Polónyi Géza képviselő is (KN. 281–286. p.).

⁴⁵ Illés József: i. m., 15. p.

⁴⁶ Szerinte a Pragmatica Sanctio, amelyből e szavak származnak a nőági öröklés rendjét határozta meg, amely az uralkodó ház azonosságát jelenti, de csak egy bizonyos kereteken belül (Turi Béla: i. m., 1007. p.).

⁴⁷ Turi Béla: i. m., 1007–1008. p.

⁴⁸ Turi Béla: i. m., 1008. p.

⁴⁹ Barabási Kun József: i. m., 18. p.

⁵⁰ Barabási Kun József: i. m., 20. p.

⁵¹ Illés József: i. m., 16. p.

⁵² Barabási Kun József: i. m., 17–18. p. Vö.: Csánki Dezső: i. m., 27. p. Csánki esztétikai szempontokat is figyelembe vett volna, mert szerinte így tetszetősebb és egyszerűbb lett volna a címer.

⁵³ Csánki Dezső: i. m., 21. p.

⁵⁴ Az osztrák jogászok között Friedrich Tezner és követői szerettek volna egy, a két állam fölött álló monarchiát megteremteni, amelynek szuverenitása mindkét ország fölött állana. Ez azonban Turi szerint csak félremagyarázással lett volna lehetséges (Turi Béla: i. m., 1009. p.). A kétfejű sas előbb a Német-Római Császárság jelképe volt, majd 1806-tól az osztrák császári hatalmat szimbolizálta, és a sasok fejére korona került. Korábban mindig szabadon lebegett a kétfejű sas (Illés József: i. m., 15–16. p.).

⁵⁵ A sasról, mint jelképről bővebben: Kajtár István: *Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – sas* (Jura, 1. évf. 2. sz. 1994. november, 11–17. p.).

⁵⁶ Csánki Dezső: i. m., 21. p.

⁵⁷ Illés József: i. m., 16. p.

⁵⁸ Csánki Dezső: i. m., 21. p. Polónyi Géza is felvetette, hogy nincs megfelelően rendezve a dalmát címer, mert „benne van az osztrák kétfejű sas gyomrában” is (KN. 289. p.).

⁵⁹ Barabási Kun József: i. m., 21. p. Polónyi Géza szerint csak a nagycímerben szerepelhetne igéncímerként (KN. 289. p.).

⁶⁰ Kmety Károly: i. m., 356–357. p. A bosnyák címer használata nem idegen a magyar heraldikában, mert folyamatosan szerepelt az ún. nagycímerben és az ünnepélyes közjogi aktusokban (koronázás).

⁶¹ Az osztrák címerbe való felvételt nem tartotta helyesnek Kmety, mert szerinte „Bosnyákország semmiképp nem paritásos közös ország” (Kmety Károly: i. m., 357. p.). Bosznia heraldikai ábrázolásához lásd még: Holub József: *Bosznia címere* (Turul, 35., 1917, 54–58. p.); Sufflay Milán: *A Társországok címerei* (Turul, 35., 1917, 50–54. p.).

⁶² Kmety Károly: i. m., 357–358. p. Hasonló véleményen volt Csánki is (Csánki Dezső: i. m., 22. p.).

⁶³ Az új magyar... 10–12. p.

⁶⁴ Barabási Kun József: i. m., 22. p.

⁶⁵ KN. 290. p.

⁶⁶ Barabási Kun József: i. m., 11–16. p.

⁶⁷ Az új magyar..., 9. p.

⁶⁸ Barabási Kun József: i. m., 9. p.

⁶⁹ Kmety Károly: i. m., 358. p.

⁷⁰ Turi Béla: i. m., 1004. p.; Illés József: i. m., 16. p.

⁷¹ Turi Béla: i. m., 1009–1010. p. A hadi és hajóhadparancsról: Kajtár István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* (Budapest–Pécs, 2004, 112. p.).

⁷² Kmety Károly: i. m., 361. p.

⁷³ Uo., 358–359. p.

⁷⁴ Uo., 359. p.

⁷⁵ Uo., 362. p.

⁷⁶ Barabási Kun József: i. m., 10. p.

⁷⁷ Az új magyar..., 5. p.

⁷⁸ KN. 541–542. p.

⁷⁹ KN. 543–544. p.

⁸⁰ Ezt az 1908:12. tc. határozta meg (Az új magyar..., 10. p.).

⁸¹ Az új magyar..., 10. p. A Monarchia nagycímerének megálapítását későbbre halasztották (Barabási Kun József: i. m., 12. p.).

⁸² Kmety Károly: i. m., 362. p. Vö.: Csánki Dezső: i. m., 26–27. p.

Hazánk multjában a vármegyék s városok nagy szerepet vittek s mind kulturális, mind politikai tekintetekből... történelmi múltjuk kellő felderítése... nem csekély fontosságú... [A] czimerek... a megyék és városok életében nevezetes szerep vitelére voltak hivatva... tanulmányozásuk [s ismertetésük]... nem csekély jelentőségű világot fog vetni a hazánk történelmében... fontos szerepet vivő városok s vármegyék köz- és bel életére, úgy ezek által az ország történelmi múltjára.”⁷¹ Hattyuffy Dezső jogtanácsos vezette be ily módon a honi vármegyék és városok címeres jelképeiről közel öt emberöltővel ezelőtt közzétett összegző tanulmányát. A kor szellemiségét tükrözik záró gondolatai: „Drága emlékek ezek, melyekhez... annyi... küzdelem története van csatolva; de melyek mégis nem csüggedésre, hanem az ősök példáján buzdulva hasonló tette hevitének. A magyar történet százados küzdelmeiből emelkednek ki e czimerek dicsőségesen és büszkén..., hirdelve, hogy a jog s igazságért a... zöld asztal mellett ép úgy, mint a harczmezőn eleget tettek kötelezettségöknek... az általuk jelképezett vármegyék.”⁷²

Nemzeti történelmünkben a sarkalatosan hatósági jogkört szimbolizáló, de hadi jelvényként szereplő, s díszítőelemként is megjelenő jelképek – pecsétek, címerek, zászlók – nem csupán a harczmezők, a lovagi tornák, a társas érintkezés színterei, vagy a művészeti alkotások alkotóelemei, hanem különösen magán-, köz- és nemzetközi jogi szempontból is egyaránt figyelemre méltóak. A továbbiakban a vármegyéken keresztül – az imént idézett gondolatok szellemében – sommásan áttekintjük a területiális szimbólumhasználat jogi hátterének alapvető történeti állomásait.

A magyar nemzet történetének hivatalos állami jelképei mellett kialakult területiális közigazgatási egységei, a vármegyék pecsét-, címer-, illetve zászlóhasználat is. A 13. század első felében a királyi vármegye helyén fokozatosan létrejött a formálódó köznemesség önkormányzati területi szervezete, a nemesi *dioecesis*. A *homines nobiles* szervezetten, uralkodói támogatással igyekezett érdekeit érvényesíteni a „nagybirtokossággal” szemben, s ez által biztosítani befolyását az ítélkezés és a helyi közigazgatás terén. A *nobilis* vármegye tevékenységének első fennmaradt írásos emléke a Zala vármegyei királyi *serviensek* Kehidán, 1232-ben kiadott oklevele. Ez egyben a vármegyei pecsét-használat első nyoma, noha ezen nem külön vármegyei címer szerepelt, ha-

Viték Gábor

A területiális szimbólumhasználat jogi háttere Magyarországon

nem az ország címerének egy elemét, a kettős keresztet tartalmazta.

A jelképrendszer *szfragisztikai* és *heraldikai* arculata összefonódik; szoros kötelékükben a címer a pecsét megkerülhetetlen összetevője, amelyen az gyakorlatilag ősi állapotában s jogaiban fennmaradt. Amennyiben a pecsétre egy bizonyos jogi körülmény megerősítéseket tekintünk, legfőbb kelléke a címer, amely a vármegyét – amely által, s amelynek neve alatt a pecsét kiadásra került – jelképezi, mintegy megszemélyesíti.

Használatának historikus fejlődése, a kialakuló vármegyei oklevél-hitelesítési gyakorlat azonban más irányba mozdult, s a késő középkor derekáig a vármegyék egyáltalán nem rendelkeztek pecsétnyomóval. Megjelenésükig a főispán – általa az alispán és a szolgabírák – nemzeti címerét ábrázoló gyűrűspecsjével erősítette meg hiteles kiadványait.

A szolgabírák pecsétjének hitelességét a 15. században három jogszabály biztosította. Az 1435. évi II. decretum, 2. törvénycikk 4. §-a: „És legyen könnyen felismerhető pecsétjük, hogy más szolgabíráknak és az ispánnak vagy alispánnak pecséteivel együttesen hitelt érdemlő leveleket adhassanak.”⁷³ Az 1486:9. törvénycikk 3. §-a: „És ezek a szolgabírák könnyen megismerhető czimereket és pecséteket kötelesek és tartoznak használni.”⁷⁴ Az 1492:34. törvénycikk 3. §-a: „...könnyen felismerhető pecsétet tartván, hogy a többi szolgabíráknak és az ispánnak vagy az alispánnak pecséteivel együttesen hitelt érdemlő leveleket adhassanak.”⁷⁵

Utóbb ez a folyamat az önálló, saját ábrájú és önmegnevező köriratú alispáni pecsét kialakulása felé vezetett.⁷⁶ Noha a 15. század végéig a vármegyéknek nem volt saját pecsétjük (ezáltal saját címerük sem), meg kell jegyeznünk, hogy a fentebb elmondottak alapján erre nem is volt szükségük; amint a közigazgatásban a tisztségviselők saját pecsétjeiket használ-